

Karel Lotsy, sportburgemeester in oorlogstijd

Sportgeschiedenis als serieuze wetenschap

Ernest Verhees

De discussie over het handelen van sport- en voetbalbestuurder Karel Lotsy tijdens de Tweede Wereldoorlog kreeg begin dit jaar nieuwe voeding door het verschijnen van *De Dordtse magiër. De val van volksheld Karel Lotsy* van Frank van Kolfschooten. Hierin levert de auteur onder meer stevige kritiek op eerdere publicaties over Lotsy door Matty Verkamman en André Swijtink. In het zomer-nummer van *De Sportwereld* uit 2009 ging Jurryt van de Vooren hier al op in maar de discussie biedt genoeg stof voor een uitgebreide bespreking. De hele kwestie toont namelijk maar weer eens aan dat van wetenschappelijk historisch onderzoek in de Nederlandse sportgeschiedschrijving niet of nauwelijks sprake is.

In het herfstnummer van het tijdschrift *Helden* reageerde Verkamman op zijn beurt met veel kabaal op het boek van Van Kolfschooten met onder meer de 'onthulling' van een nog onbekende en zeer belastende brief van Lotsy. Herman Langeveld nam in het laatste nummer van het *Biografie Bulletin*, als lid van de promotiecommissie, de verdediging op zich van Swijtink.ⁱ Langeveld heeft onder meer commentaar op het ontbreken van 'normale historische bronnenkritiek' door Van Kolfschooten. Opvallend in de reactie van Verkamman is enerzijds het noemen van 'serieuze wetenschap' als uitgangspunt en anderzijds het matige niveau van zijn eigen argumentering en bronnengebruik. Het grote bezwaar tegen zijn artikel is het door elkaar lopen van zakelijke argumenten tegen de beweringen en de bronnen van Van Kolfschooten en niet ter zake doende toevoegingen over de achtergrond van de auteur en zijn boek. Laat ik me beperken tot de inhoudelijke kritiek die Verkamman tracht te geven want hier toont hij zich een onbekwaam historicus.

In de ban van goed en fout

Heel eenvoudig gesteld draait de discussie om de vraag of Lotsy tijdens de oorlog 'fout' was. J.H.C. Blom concludeerde bij zijn afscheid als directeur van het NIOD in 2007 zeer terecht dat het publieke debat hier nog volledig door wordt beheerst. Zowel Van Kolfschooten als Verkamman zijn 'In de ban van goed

en fout', zoals Blom de voortdurende morele beoordeling van het gedrag tijdens de oorlog noemt. Het doel van *De Dordtse magiër* is het herstellen van het onder andere door Verkamman gecreëerde beeld van Lotsy als een collaborerende, gewetenloze medewerker van het Duitse gezag.

Van Kolfschooten geeft een nauwgezet overzicht van de 'val' van de goede naam van Lotsy na diens overlijden in 1959. De afbraak van zijn reputatie zette in met een artikel van Barend en Van Dorp in 1979 in *Vrij Nederland* en werd verder uitgewerkt door belastende beweringen in de tv-documentaire *Het spoor terug* (1987), in publicaties van Matty Verkamman (1986, 1989, 2003) en Bob Spaak (1989) en in artikelen en in het proefschrift van André Swijtink (1992). Door deze aaneenschakeling van beschuldigingen leek er, ondanks enkele tegengeluiden, geen andere conclusie mogelijk dan dat Lotsy 'fout' was geweest. Een van de gevolgen was dat in Amsterdam de Karel Lotsy laan van naam werd gewijzigd.

Barend en Van Dorp, Verkamman en Swijtink gebruikten verschillende argumenten, bronnen en citaten in hun stellingname tegen het optreden van Lotsy tijdens de Duitse bezetting. Het is overigens alleen Swijtink die dit met bronvermeldingen ondersteunt. Van Kolfschooten behandelt alle argumenten minutieus. Hij weerlegt enkele beschuldigingen door het ontbreken van bewijs of het aanhalen van nieuwe bronnen, plaatst de gebruikte bronnen en aangehaalde citaten in een (andere) context en - misschien wel het belangrijkste - beschouwt sommige daden van Lotsy niet als laakbaar. Want uiteindelijk is dat de hoofdvraag bij dit soort discussies: wie bepaalt wat fout is?

'Foute' daden van Lotsy

Om te beginnen dienen de feitelijke daden van Lotsy vastgesteld te worden. Vervolgens kan de vraag worden gesteld wat de verklaring hiervoor is en kan er, als hier behoefte aan is, een moreel oordeel over geveld worden.ⁱⁱ Na lezing van *De Dordtse magiër* kan geen andere conclusie worden getrokken dan dat

Verkamman in *Helden* geen enkel nieuw punt aan-draagt, blijft vasthouden aan zeer twijfelachtige, onge-fundeerde beschuldigingen door derden en blind is voor steekhoudende weerleggingen hiervan. Omdat dit door Van Kolfschooten al uitvoerig gedaan is, heeft het geen zin om hier op elk punt nader in te gaan.ⁱⁱⁱ De conclusie is dat over de volgende vier punten die Verkamman Lotsy kwalijk neemt, overeenstemming bestaat over het plaatsvinden ervan:

Lotsy werkte mee aan de uitvoering van de wering van joden in hoofdbesturen van sportbonden

Lotsy schreef aan Van Dam een brief waarin hij meldt niet met joden te hebben gewerkt (in een bepaalde peri-ode) en *Deutschfreundlich* te zijn

Lotsy dronk een kopje thee met Seys-Inquart bij een bespreking in diens tuin

Lotsy reisde in 1942 naar Duitsland voor bespreking over voetbalcontacten tussen Nederland en Duitsland.

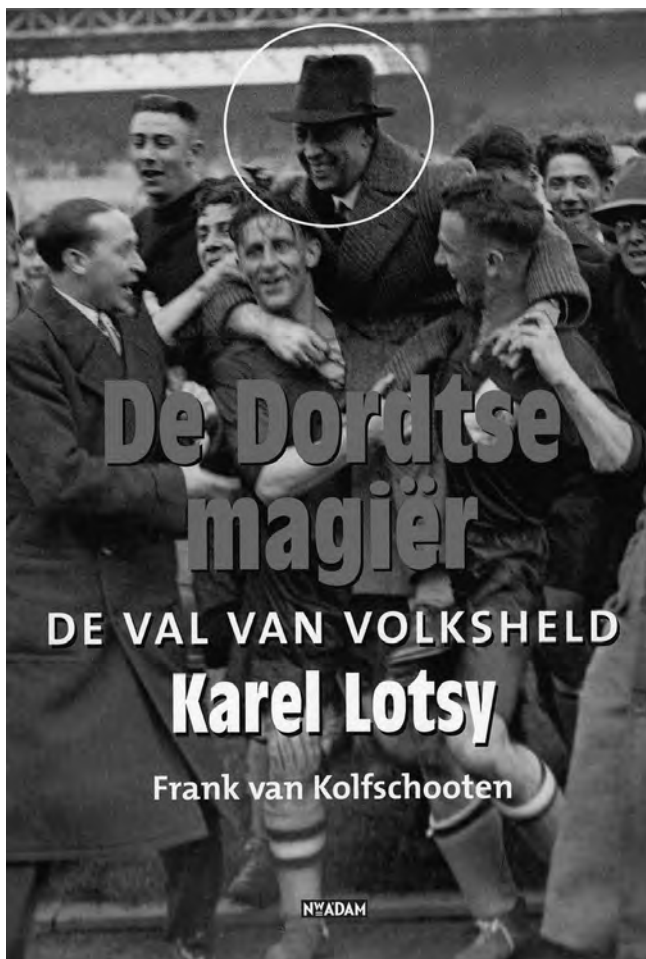
De in *Helden* met veel tromgeroffel aangekondigde brief van Lotsy aan de hockeybond van 4 november 1940 is geen bijzondere ontdekking. Er is bovendien geen enkele reden om aan te nemen dat Van

Kolfschooten deze brief bewust niet gebruikt heeft, zoals Verkamman suggereert. In de brief maakte Lotsy in zijn hoedanigheid van sportadviseur duidelijk dat er ook in de hockeysport één bond diende te komen. Er waren op dat moment naast de Nederlandsche Hockey Bond een afzonderlijke hockeybond voor dames en een Zuidhollandse en Zuidnederlandse Hockeybond. Vermoedelijk is deze brief als circulaire naar alle hockeysportbonden gegaan. Het betreft hier overigens een afschrift van de brief (voor of door het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen?) die mogelijk als bewijs van verzending is opgesteld.^{iv}

Het streven naar eenheid in de sport was in juni 1940 ingezet door de Nationale Stichting tot bevordering van de Lichamelijke Opvoeding (NSLO) en paste in het algemene beleid door de secretarissen-generaal om zo veel mogelijk verzuilde organisaties te unificeren. Hierdoor hoopte men op de diverse terreinen een nationaal front te vormen tegen inmenging of een machtsovername door NSB'ers. De Duitse bezetter steunde het beleid van het realiseren van nationale eenheidsbonden in de sport maar liet de uitvoering hiervan geheel aan het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, de NSLO en met name aan Lotsy, sinds 10 oktober adviseur voor sportaangelegenheden voor het ministerie.

Ook Lotsy kreeg in oktober 1940 te maken met de eerste anti-joodse maatregelen van de nazi's zoals de verplichte ondertekening van de ariërverklaring door overheidsperoneel en de aankondiging van het ontslag van alle joodse ambtenaren. Blijkbaar hebben de Duitsers hem ook laten weten dat in de besturen van de nieuwe sportbonden - waarvan ze de realisatie nadrukkelijk ondersteunden - geen joden mochten zitten. Lotsy meldde dit namelijk bij een bespreking over fuse-ring met de gymnastiekbonden op 1 november 1940. Deze maatregel paste in de sinds begin oktober geldende algemene richtlijn dat overheden geen joden meer mochten aannemen of promotie geven. Door vertragen-te tegenwerking van de secretarissen-generaal volgde de bekendmaking van het ontslag van joden uit overheidsdienst eind november 1940.^v

Zowel Swijntink als Van Kolfschooten vermelden de opmerking van Lotsy bij de gymnastiekbonden op basis van dezelfde bron die ook door Lou de Jong was gebruikt.^{vi} De brief aan de hockeybond is dus alleen een extra bewijs van een al bekende en door Van Kolfschooten beschreven daad van Lotsy: het doorgeven van de eisen van de bezetter aan de sportbonden met betrekking tot de eenheid en het weren van joodse bestuursleden.

Brieven in hun context

Volgens Verkamman was Lotsy door ondertekening van deze brief uitvoerder van antisemitische maatregelen en verrichtte hij hiermee '...zijn persoonlijke aftrap voor het verwijderen van joden uit die sport.'^{vii} Waar Verkamman het op baseert dat Lotsy uit 'eigener beweging' aan de hockeybond schrijft dat '...voorlopig alleen in de Hoofdbesturen, geen Israëlieten zitting [mogen] hebben...' is volstrekt onduidelijk. Zoals gezegd, deze eis paste geheel in het door de Duitsers op dat moment doorgedrukte beleid en Lotsy lijkt hiermee inderdaad, zoals Van Kolfschooten stelt, de boodschapper van deze antisemitische maatregel. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat Lotsy deze richtlijn uit zichzelf heeft bedacht en doorgegeven. Daartegenover heeft hij ook niet besloten om deze boodschap niet door te geven of naar aanleiding hiervan zijn functie neer te leggen.

Ook bij een brief van Lotsy van maart 1941 is de context waarin deze gestuurd werd van belang.^{viii} Begin 1941 kreeg de machtige sportadviseur te maken met enkele bedreigingen voor het behoud van zijn positie. Er waren problemen bij een FIFA-vergadering in Zwitserland, hij werd mede hierom verhoord door de SD en hij werd er bovendien van beschuldigd een jodenvriend te zijn. In het door een NSB-redactie geleide blad *Motor en Sport* verscheen een artikel waarin Lotsy verweten werd een pro-joodse houding te hebben. In een brief aan secretaris-generaal Van Dam pleitte Lotsy zich vrij van deze beschuldigingen en gaf hij een reeks argumenten waarom hij een geschikte, *Deutschfreundliche* kandidaat zou zijn om alleen (en niet in een driemanschap) 'Gemachtigde voor de Nederlandse Sport' te worden. Hij praatte de bezetter zeer nadrukkelijk naar de mond en toonde zich ook bereid om eventueel van een driemanschap deel uit te maken.^{ix} Op 31 mei 1941 trad er inderdaad een drietalig College van Gevolmachtigden voor de Sport aan met naast Lotsy de Nederlandse SS'er Hendrik van Groningen à Stuling en NSB'er Jan de Valk.

Een derde belangrijke brief met betrekking tot Lotsy en de anti-joodse maatregelen in de sport blijft bij Verkamman buiten beschouwing: zijn ontslagbrief. Swijntink ging er nog vanuit dat Lotsy bij de zuiveringscommissie - al dan niet bewust - ten onrechte aangaf begin september uit het College van Gevolmachtigden voor de Sport te zijn gestapt en niet pas 1 november 1941. De bewuste ontslagbrief is niet teruggevonden door Van Kolfschooten maar wel een concept van 14 oktober van de schriftelijke reactie van secretaris-generaal Van Dam op het ontslagverzoek. Dit begint met de volgende verwijzing: 'In antwoord op Uw schrijven

van 16 september 1941, inhoudende Uw verzoek om ontslag...'. Het verzoek werd per 1 november ingewilligd. De datum van 16 september is van belang omdat de dag ervoor door Seys-Inquart een verordening was uitgevaardigd met nieuwe maatregelen tegen joden, waaronder een verbod op het deelnemen aan openbare sportverrichtingen.^x

Burgemeester in oorlogstijd

De vervolgvraag is die naar de verklaring van deze brieven en van de andere daden van Lotsy. Verkamman is door de focus op het be- en veroordelen van Lotsy alleen geïnteresseerd in zijn daden en niet in een verklaring. Lotsy collaboreerde met de Duitse vijand en werkte mee aan het antisemitisch beleid, punt. Als verklaring rest alleen de constatering dat hij 'fout' was. Verkamman kan bijvoorbeeld ook geen begrip opbrengen voor angst als een mogelijke oorzaak voor 'fout' handelen.

De reden van Lotsy om tot 16 september 1941 in functie te blijven als sportadviseur en gevolmachtigde van de sport - want dat is uiteindelijk de hoofdvraag - was volgens Van Kolfschooten om de nazi- en NSB-invloeden in de sportwereld te beperken.^{xi} Er zijn echter geen uitlatingen van Lotsy uit deze periode die dit specifieke motief noemen. Alleen ná de oorlog, in brieven aan de zuiveringscommissie, schreef hij over de afwegingen bij zijn keuze om aan te blijven. 'Ik heb werkelijk dag en nacht gezwoegd om het idee van prof. Van Poelje en van het College van Secretarissen-generaal tot uitvoering te brengen en daarnaast om onze clubs en onze leden te beveiligen tegen tal van NSB-invloeden.'^{xii} Dit brengt ons bij een belangrijk kritiekpunt van Langeveld: Van Kolfschooten hecht te veel waarde aan deze brief van Lotsy van 10 oktober 1945 aan zijn vriend en lid van de zuiveringscommissie G. van Twist. Door het subjectieve karakter van dit pleidooi moet deze bron met grote terughoudendheid worden gebruikt. 'Lotsy schreef dit in het kader van zijn zuiveringsprocedure, en had er dus alle belang bij om zijn motieven om toe te treden zo 'vaderlandslievend' mogelijk voor te stellen.'^{xiii} Uiteraard dient men met deze mogelijkheid ernstig rekening te houden - meer dan Van Kolfschooten doet - maar het moet ook niet worden uitgesloten dat iemand die ergens verantwoording voor aflegt in alle oprechtheid 'de waarheid' vertelt. Er zijn geen objectieve bronnen die Lotsy's verhaal tegenspreken waardoor het speculeren blijft over wat zijn motieven waren. Bij zijn achteraf gegeven motivatie om op 16 september ontslag in te dienen, verwees Lotsy niet naar de anti-joodse maatregelen, zoals de dag ervoor afgekondigde verordening, maar merkte hij

alleen op dat de gang van zaken aan het departement voor hem reden was te verdwijnen.^{xiv} Het is dan ook slechts een aanname van Van Kolfschooten dat hij ontslag nam om geen uitvoerder van deze verordening te zijn.^{xv}

Terwijl Verkamman alles als 'fout' bestempelt, neigt Van Kolfschooten er sterk naar om alleen de voor Lotsy 'goede' interpretatie aan zijn optreden te geven. Een voorbeeld van de problematiek van het interpreteren staat in de door Verkamman gebruikte brief aan de hockeybond: 'Laten echter alle Hockey-instanties van mij, als volbloed Nederlander, die alles voor de Sport overheeft, aannemen, dat dit alles vóór 1 Januari in orde moet zijn.'^{xvi} De uitdrukking 'als volbloed Nederlander' is moeilijk te plaatsen. Bedoelde Lotsy hiermee geen Duits of geen joods bloed te hebben? Van groter belang is het vervolg van de zin: '...die alles voor de Sport overheeft...'. Een duidelijke aanwijzing voor Lotsy's volledige gerichtheid op de belangen van de sport als motivatie voor zijn handelen.

Het door Karel Lotsy tijdens de bezetting moeten bepalen van de grens van 'alles', is een duidelijk voorbeeld van de morele keuzes waar elke ambtenaar die ervoor koos om in dienst te blijven, mee te maken kreeg. Bij dit inmiddels in de geschiedschrijving uitgebreid beschreven en algemeen bekende dilemma speelde bij de argumenten vóór aanblijven een combinatie van algemeen, gemeenschappelijk belang en eigenbelang zoals het behoud van werk, aanzien en macht.^{xvii} Dit dilemma speelde bijvoorbeeld sterk bij de 'burgemeester in oorlogstijd' – dat inmiddels een soort uitdrukking is geworden – waarbij opstappen betekende dat je vervangen zou worden door een NSB-burgemeester, maar aanblijven betekende het moeten werken met de Duitse machthebbers en richtlijnen. Lotsy kan, gezien zijn functies en grote invloed op sportgebied, als 'sportburgemeester' van Nederland in oorlogstijd worden beschouwd. Wat voor een burgemeester als algemeen belang voor de inwoners van zijn gemeente gold, was voor Lotsy het algemeen belang van de sport en sporters in Nederland.

Om deze problematiek in te kunnen zien moet je wel openstaan voor een visie op de Tweede Wereldoorlog die ruimte biedt voor nuanceringen binnen het gebied tussen de uitersten Goed en Fout. Frits Abrahams kwam in zijn reactie op de discussie tussen Verkamman en Van Kolfschooten in het NRC tot de conclusie '...hoe moeilijk het is na zoveel jaren over zo'n kwestie te oordelen. De grote stelligheid waarmee dat in beide kampen gebeurt, kan ik dan ook niet delen.' Vervolgens geeft hij zijn mening over de altruï-

stische of egoïstische motivaties van Lotsy: 'Misschien had hij, zoals Van Kolfschooten stelt, het beste voor met de Nederlandse sport en wilde hij die beschermen tegen NSB-invloeden. Maar mijn indruk is dat Lotsy vooral het beste voor had met zichzelf. Hij wilde in de eerste plaats blijven gloriëren als sportbestuurder, ook als hij zich daarvoor vergaand moest aanpassen aan het nieuwe bewind.'^{xviii} Van Kolfschooten gebruikt het onschuldigere beeld '...van een zeiler die werd overvallen door zwaar weer, en uit alle macht probeerde de sport in veilige haven te loodsen. Lotsy was in de stormachtige jaren van de bezetting soms gedwongen een eind mee te varen in de richting waarin de bezetters hem dwongen.'^{xix} Het antwoord op de morele vraag wanneer Lotsy te ver mee voer, dient ieder voor zich uit te maken maar dan wel op basis van de juiste koersgegevens.

Serieuze wetenschap

Wanneer Verkamman in zijn artikel in *Helden* Van Kolfschooten verwijt een methode te gebruiken '...die bitter weinig met serieuze wetenschap heeft te maken.'^{xx} verwijst hij, neem ik aan, naar de historische wetenschap en in het bijzonder naar serieuze, wetenschappelijke sportgeschiedenis. Welke methodes wel verantwoord zijn en door Verkamman wel worden toegepast, blijft onduidelijk. Dat is ook niet vreemd aangezien de 'serieuze wetenschap' zich in Nederland niet of nauwelijks met sportgeschiedenis bezighoudt en de spaarzame resultaten hiervan niet doordringen in de recente stortvloed aan sportboeken.

Weliswaar als onderdeel van een uitgebreide bespreking van de Nederlandse fietshistoriografie in internationaal perspectief was er in 2009 in het tijdschrift *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (BMGN) voor het eerst aandacht voor sportgeschiedenis. Enigszins volgens verwachting is de conclusie dat historisch onderzoek naar het Nederlandse wielrennen past in de al in 1998 geconstateerde en nog steeds geldende achterstand van de sportgeschiedschrijving ten opzichte van het buitenland. 'De talloze Nederlandse publicaties over de wielrennerij zijn vrijwel zonder uitzondering van journalistieke of populair-historische aard en besteden geen aandacht aan de thema's die de wielersport ook buiten de kring van liefhebbers tot een belangwekkend onderwerp van historisch onderzoek maken.'^{xxi}

Deze situatie is eigenlijk voor alle takken van sport van toepassing, met eventueel een kleine uitzondering voor het voetbal. De enkele wetenschappelijk verantwoorde publicaties hierover worden echter volledig ondergesneeuwd door een lawine aan populaire,

journalistieke uitgaven voor sportliefhebbers. Voetbalgeschiedenis beperkt zich hierdoor tot het schrijven over de opstelling en tactiek van het Nederlands elftal in 1952, over de opwinding over de eerste voetbalschoenen van Faas Wilkes en over een paar jaar ongetwijfeld over de invloed van de nieuwe vriendin van Wesley Sneijder op het presteren op het WK in Zuid-Afrika. Daar is uiteraard niets mis mee maar het wordt ook hoog tijd voor historisch onderzoek naar de geschiedenis van de sport die niet alleen interessant is voor liefhebbers van sport(geschiedenis).^{xxii}

ⁱ Matty Verkamman, 'Toch goed fout', in: *Helden* nr. 2 (herfstnummer 2009), p. 78-85 en Herman Langeveld, 'Min of meer op Duitse leest. Het oorlogsverleden van Karel Lotsy', in: *Biografisch Bulletin* nr. 4 (2009), p. 70-75.

ⁱⁱ Vgl. 'Over deze feiten zijn Van Kolfschooten en Swijtink het eens, maar zij komen tot een duidelijk verschillende beoordeling. Swijtink meent dat hier sprake is van een laakbare medewerking aan de antisemitische politiek van de Duitse bezetter – ik ben dat met hem eens.' Langeveld, 'Min of meer op Duitse leest', p. 72.

ⁱⁱⁱ Frank van Kolfschooten, *De Dordtse magiër. De val van volksheld Karel Lotsy* (2009) p. 139-146, 153-155, 166-171, 305-307, 310-313, 318.

^{iv} Doordat Verkamman de brief door een anonieme bron is 'toegespeeld' is het onduidelijk uit welk archief en welke context deze brief gehaald is. Zolang dit onbekend blijft, valt Van Kolfschooten hierover ook niets te verwijten.

^v J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom* (1940-1945) ('s-Gravenhage 1985), p. 26-54

^{vi} André Swijtink, *In de pas. Sport en lichamelijke opvoeding in Nederlands tijdens de Tweede Wereldoorlog*, (Haarlem 1992) p. 83; Van Kolfschooten, *De Dordtse magiër*, p. 145: 'Er zijn geen documenten bekend die duidelijk maken hoe de eis van de uitsluiting van Joden in de eenheidsbondsbesturen bekend is gemaakt aan secretaris-generaal Reinink en-of Lotsy en hoe zij daar in eerste instantie op hebben gereageerd.'

^{vii} Verkamman, 'Toch goed fout', p. 83; Vgl. Swijtink, *In de pas*: 'Het was immers Lotsy geweest die de besturen van de betrokken bonden meegedeeld had dat een voorwaarde voor fusie was dat geen joden zitting mochten hebben in de besturen van de nieuw te vormen bonden. Lotsy had hierdoor op evidente wijze de grens van het passief ondergaan van de maatregelen tegen de joden overschreden – hij was uitvoerder van de anti-joodse politiek van de bezetter geworden.', p. 316-317

^{viii} Verkamman dateert deze brief onjuist in januari 1941. 'Toch goed fout', p. 80

^{ix} 'Maar, als U meent, dat ik tot een driemanschap moet toe-

treden, dan blijf ik te Uwer beschikking, want ik wil U niet in de steek laten, evenmin, als ik reeds weet, dat U mij zulks zou doen.', Van Kolfschooten, *De Dordtse magiër*, p. 155

^x Van Kolfschooten, *De Dordtse magiër*, 158-160, 320-322, citaat p. 322

^{xi} 'Lotsy vreest dat hij de doelstelling waar alles om is begonnen – de formatie van een anti-NSB-front binnen de sport door het instellen van eenheidsbonden – niet zal kunnen bereiken.' Van Kolfschooten, *De Dordtse magiër*, p. 318

^{xii} Brief van Lotsy van 10 oktober 1945, geciteerd bij Van Kolfschooten, *De Dordtse magiër*, p. 204- 205

^{xiii} Langeveld, 'Min of meer op Duitse leest', p. 73-74

^{xiv} Van Kolfschooten, *De Dordtse magiër*, p. 159

^{xv} 'Lotsy diende zijn ontslag in de dag ná het verschijnen van de 'Verboden voor Joden'-verordening. Het is aannemelijk dat hij juist géén uitvoerder van die verordening wenste te zijn.' Van Kolfschooten, *De Dordtse magiër*, p. 322

^{xvi} Afschrift van brief aan hockeybond, afgebeeld in Verkamman, 'Toch goed fout', p. 84

^{xvii} Chris van der Heijden, *Grijs verleden Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (2003), p. 147

^{xviii} Frits Abrahams, 'Lotsy, de feilbare', in: *NRC* 8 oktober 2009

^{xix} Van Kolfschooten, *De Dordtse magiër*, p. 326

^{xx} Verkamman, 'Toch goed fout', p. 85

^{xxi} Manuel Stoffers en Harry Oosterhuis, ' 'Ons populairste vervoersmiddel' De Nederlandse fietshistoriografie in internationaal perspectief', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 3 (2009), p. 390-418, aldaar 407. Deze conclusie geldt overigens ook voor historisch onderzoek naar fietsen in Nederland in het algemeen.

^{xxii} 'Van Kolfschooten heeft een vlot geschreven biografie van Karel Lotsy gepubliceerd, die vooral interessant is voor liefhebbers van sportgeschiedenis.', Langeveld, 'Min of meer op Duitse leest', p. 75